

# שפה של גלות מתמשכת

על העברית החרדית והעברית הישראלית

האידאולוגיה השלטת תפסה את ארץ ישראל כעומדת מול הגולה, ובאותה המשוואה את העברית כעומדת מול היידיש. אבל עכשיו נראית לי העברית לא כשלילה של גלות אלא כגלגולים של גלות מתמשכת.

## א.

אני לא יכולה להצביע על נקודה אחת בזמן שבה הבנתי שהעברית שדיברתי כשפת אם ברחובות ירושלים החרדיים היא לא בדיוק העברית של רחובות ירושלים החילוניים. יש רצף גילויים, שעוד לא נגמר, של שני סוגי עברית. עברית חרדית ועברית ישראלית. כל אחת מהן היא שפה בפני עצמה, והיא גם עולם ערכים ואמונות. בעיתון חרדי אני נתקלת בפרסומת לפסטרמה באותיות גדולות: "טעים להתבשר". לא התבשרות שהיא קבלת בשורה. התבשרות שהיא אכילת מאכל בשרי, וההשלכה שלה היא הינזרות ממוצרי חלב למשך שש השעות הבאות. פרקטיקות הלכתיות שזורות ביומיום הלשוני מבוקר עד ערב. הן מוסיפות לעברית החרדית מאגר מילים רחב שאין לו מקבילה בעברית הישראלית. הן גם מוסיפות רובד של משמעות דתית למילים שהן חלק מהעברית הישראלית. כשאני רואה את הפרסומת על ההתבשרות אני נזכרת בילדה שהייתי שלא אהבה את ימי שלישי. בימי שלישי ארוחת הצהריים הייתה בשרית, והילדה שהייתי הייתה רוטנת: "אני לא רוצה להתבשר היום". לא רציתי להתגעגע כל כך הרבה זמן לשוקולד. כשאני נזכרת בילדה שהייתי ובעברית שהיא דיברה, אני מגלה את הנוכחות המרכזית של "השם" בעברית החרדית. הנוכחות הזאת לא רק משקפת ערכי אמונה, אלא גם יוצרת מציאות של חיי אמונה תמידיים. אם אז בימי שלישי הייתם שואלים אותי מה שלומי, לא הייתי עונה: "אני ממש רוצה שוקולד אבל אני בשרית אז אני סופרת את השעות והדקות." הייתי עונה: "ברוך השם," כי בעברית שדכרתי זו התשובה המתבקשת. הייתי אומרת לעצמי שבעזרת השם הזמן יעבור מהר. בחנוכה הייתי ילדה ששרה על ימי החנוכה,

חנוכת מקדשנו, ומדליקה נרות "על הנסים ועל הנפלאות אשר עשה השם למכבים". המכבים לא מחוללים דבר בעברית חרדית. הם לא היו יכולים לחולל דבר אם לא השם. אני הולכת ביום שבת אחד לכותל עם הילדים של אחי החרדי. ברחובות ירושלים נוסעות מכוניות למרות השבת. האחיינית בת השש שואלת: "למה הם נוסעים בשבת?" בן השבע עונה: "כי הם גויים." "גויים" במלעיל. בשפת האם שלנו גם יהודים יכולים להיות גויים.

אגב, בעברית חרדית אין יום שבת, יש שבת. אין שישי בערב, יש ליל שבת. גם זאת אני מבינה בשלב מסוים: הזמן החרדי שונה מהזמן החילוני, בעולם עצמו ובשפה. לוח השנה החרדי הוא לוח עברי. במשך שנתיים, אולי אפילו שלוש, ההתנהלות על פי לוח השנה הלועזי קשה לי. אני משננת שוב ושוב את שמות החודשים החדשים, אני נעזרת באצבעות כדי להתאים את שם החודש למספר. אני זוכרת את עצמי מתבלבלת בעיקר בין יולי לאוגוסט ולספטמבר, לא מצליחה לזכור מי השביעי, מי השמיני ומי התשיעי. אני משנה את היום שבו אני חוגגת יום הולדת, ותוהה איך שני שיומים של אותו היום שבו נולדתי יוצרים שתי זהויות, שתי לידות. בשפת האם שלי כל יום מתחיל בערב שלפניו. "אור ליום שלישי" בעברית האחת הוא בעצם החושך של יום שני בעברית האחרת. אני לא לבד בחווית הגירה לשונית כמו לאזור זמן אחר. בהמשך מספר לי ידיד, דוקטורנט חרדי, שכשהוא סיפר בפורום אקדמי על רצף של הרצאות שהוא יעביר בקיץ נוצרה אי-הבנה. העברית הישראלית של השומעים גרמה להם להבין שההרצאות יהיו ביולי-אוגוסט, והוא התכוון בכלל להרצאות באפריל ובמאי. הקיץ שלו הוא "זמן קיץ" חרדי, תקופה בשנה שמתחילה בראש חודש אייר ומסתיימת בתשעה באב, בערך באמצע החופש הגדול. החיים החרדיים סובבים סביב עולם הישיבות וחלוקת זמני הלימוד שבו: זמן קיץ, זמן אלול, זמן חורף, וביניהם "בין הזמנים".

גם תפיסת האחר שונה בין שתי השפות. כילדה חרדית, כשאני מדברת עם מבוגרים ממני שאינם קרובי משפחה, אני לא פונה אליהם בשם הפרטי. אל המורות שלי בתיכון אני פונה בגוף שלישי יחיד, פנייה של כבוד. "המורה, למה המורה התכוונה?" ההבדל הלשוני הזה, התרבותי, מכה בי בסמסטר ראשון של השנה הראשונה בתואר הראשון. אני יושבת בקורס של פרופסור פסברג, וכשסטודנט פונה אליו תוך כדי השיעור בשאלה: "סטיב, למה התכוונת?" אני מתכווצת בכיסא. רק אחרי הסתגלות של כמה שנים לעברית הישראלית אני מסוגלת לפתוח מייל למרצה בשמה הפרטי. כדי שאוכל לפנות פנים אל פנים בשם פרטי לדמות גבוהה ממני בהיררכיה האקדמית, אני צריכה שנים נוספות. אני חווה איך הדקדוק יכול להרחיק ויכול לקרב. לאמא של דנדוש, האיש שהיה אתי, לא יכולתי לקרוא פשוט דיאנה, קראתי לה "אמא של דנדוש". כך כמה שנים. כוחה של שפת אם. כשקראתי לה דיאנה הפכנו קרובות יותר.

## ב.

באוניברסיטה אני לומדת על הגלגולים ההיסטוריים של העברית, כל תקופה שפה לעצמה. כל שפה מערכת לשונית מלאה. כל מערכת לשונית היא צוהר לחברה ולתרבות וליחסי

הגומלין בין מילים למציאות. אני לומדת על ההשתרגות של השכבות השונות זו בזו בקסם שהוא העברית המודרנית. אז אני מגלה גם שבעברית החרדית יש יותר מהרבדים הקודמים של העברית. בקורסים על עברית מקראית אני מבינה שבעברית שהיא שפת האם שלי אני מדברת הרבה מאוד טקסטים כתובים משם, ובעברית האחרת הם חיים פחות.

בכיתה ה' מאתגרת המורה חוה את כל בנות הכיתה ללמוד את שירת האזינו בעל פה. חורף, ובבית הירושלמי הישן בעל התקרה הגבוהה והחללים הגדולים שלא מצליחים להתחמם אני הולכת בחדר מצד לצד, חומש פתוח על השולחן, ומקבלת עליי את האתגר. ביום האמת, הכיתה מסתדרת בח' והמורה חוה מזמינה את התלמידות, זו אחרי זו, לעמוד במרכז ולדבר את השירה. תחילה הבנות שיודעות עד פסוק ו', הבאות אלה שיודעות עד פסוק י"ג, אחריהן אלה שיודעות עד פסוק כ"ג. יש גם פרסים שהופכים לשווים יותר ויותר. אני היחידה ששורדת ארבעים ושלושה פסוקים. אני זוכרת מחיאות כפיים, לחיים מסמיקות במבוכה, ואת הפרס הגדול מכולם שקיבלתי רק אני. חמש אבנים.

גם בקורסים על תקופות מאוחרות יותר של העברית אני מרגישה נינוחות של שפת אם, שמדגישה את הפער ביני לבין הסטודנטים האחרים. הלא לשון חכמים סיפרה לי את סיפורי ילדותי. לשון הפיוט של ימי הביניים הייתה לי שירה שגורה בחגים ובמועדים. לשון הספרות הרבנית, הלכה ומוסר, ליוותה אותי בהתבגרות. אני יודעת שאמר רב הונא בשם בר קפרא שבשביל ארבעה דברים נגאלו ישראל ממצרים, ואחד מהם שלא שינו את לשונם. שפת האם שלי היא עברית, אני ממשיכה לדבר עברית, אבל בתהליך של גילוי אחר גילוי מתבהר לי ששינתי את לשוני. אולי לכן אני חווה קצת גלות.

## ג.

ברצף הגילויים הלשוניים, החברתיים, התרבותיים אני מרגישה גשר בין עברית אחת לעברית אחרת. אני מחפשת פכים קטנים להעביר אתי מצדו האחד לצדו האחר. כל אירוע משפחתי הוא הזדמנות למצוא עוד פך.

בחתונה אחת אני מדברת עם קרובת משפחה שגרה בעיר חרדית. בשכונה כולם דוברי עברית, ועברית היא השפה היחידה שאליה נחשפים ילדיה. היא מספרת לי שנכנסה לבניין משפחה דוברת יידיש, והילדים שלא הכירו את השפה, היהודית כל כך, שאלו אותה: "מה, הם גויים?" אני משתאה.

אני קוראת ושומעת ולומדת שהחרדים הדוברים עברית כשפת אם מבחינים בין העברית שלהם ובין העברית האחרת, כחלק מהבחנה כללית בינם ובין החברה הישראלית. כשהולך לעולמו א. ב. יהושע, אני מתעדת שיח בין חרדים שמזכירים את הפטירה, ומתלוצצים על ראשי התיבות א. ב. לְשֵׁם שהוא בכלל א. ג. "תראו מה זה חילונים שלא יודעים אותיות." כי אם העברית היא יהודית ואם בעיני עצמם הם היהדות האמיתית, הרי העברית היא שלהם.

אני מגלה את הו'אנר של "הם אומרים... ואנחנו אומרים..." בשולי טור עיתונאי בשבועון חרדי מסכם הכותב: "הם אומרים 'צירוף מקרים' ואנו אומרים 'השגחה פרטית'".

קולגה חרדי מעלה לפייסבוק תמונות של עוגות וכותב: "למה שהם קוראים 'פחמימות ריקות', רחמנא ליצלן, אנחנו קוראים 'מזיינעס'". כלומר, ברכת "מזונות" בהגייה אשכנזית. כלומר, אצלנו לעוגות מעמד גבוה יותר, מבורך. הם ואנחנו.

בחתונה אחרת מכרה שואלת אותי מה עושים עם טופו, והיא הוגה את המילה עם פ' דגושה ושתי תנועות חולם. <sup>topo</sup>. בתגובה אוטומטית שמעוררת בי חרטה מיידית אני מתקנת אותה. היא אישה משכילה ואינטליגנטית, ובתגובה אוטומטית היא מתעצבנת. היא אומרת לי: "בעברית אני מקפידה מאוד על שפה תקנית, אבל באנגלית לא מעניין אותי. אני יודעת שאני לא יודעת." מדבריה אני מסיקה כי להקפדה על עברית תקנית יש משמעות חברתית בחברה החרדית (ומהי עברית תקנית בתפיסתה? מהו התקן הלשוני החרדי?), ואילו לאופן השימוש בלעז אין. העברית היא השפה החשובה. השפה הציונית, התחליף החילוני, המשכילי, הישראלי, לידיש הגלותית, היא הבסיס הלשוני המוערך של החרדים הדוברים עברית. מדהימה אותי ההבנה שמבין הקבוצות השונות המרכיבות את דוברי העברית בישראל, זו הקבוצה היחידה ששולטת רק בעברית כבר שנים ואף שלושה דורות, שממשה עד לקצה את החזון של עברי דבר עברית. עברית בלבד. ועם זאת, ההיבדלות החברתית, התרבותית, הלשונית, התפיסה העצמית החרדית של "גלות בין יהודים", משתקפת בעברית אחרת ומבססת עברית אחרת. אני מוצאת קווי דמיון בין החברה החרדית והעברית החרדית לבין שפות יהודיות ברחבי העולם לאורך ההיסטוריה. אני לא מופתעת למצוא אותם.

## ד.

ואז, אחרי שנים של חגיגת ההבחנות בין עברית לעברית, האדמה שהייתה נראית יציבה רועדת. העתיד הופך לסימני שאלה ממשיים, בוערים. העתיד היהודי, העתיד הישראלי, העתיד האיש. מה יהיה במרחב הזה, מי יגור בו ומה ידבר. איפה אגור אני ומה אדבר ובמה אעסוק.

ומתוך שאלות על העתיד, אני מסתכלת באור חדש על העבר. העבר היהודי, העבר הישראלי, העבר האיש. תקופות שונות בהיסטוריה נראות דומות יותר, קרובות יותר. כל הגלויות מתכנסות לגלות אחת, והיא משותפת לכולם. יש הסיפור על העברית המודרנית כשפה שהתחדשה מתוך שלילת הגלות. האידאולוגיה השלטת תפסה את ארץ ישראל כעומדת מול הגולה, ובאותה המשוואה את העברית כעומדת מול היידיש. אבל עכשיו נראית לי העברית לא כשלילה של גלות אלא כגלגולים של גלות מתמשכת.

ובתוך קיבוץ כל הגלויות בשפה האחת אני מוצאת שייכות. אני מרגישה מחוברת בעוצמה, לראשונה בחיי, לגורל יהודי. גורל שאין לו מקום אחד ואין לו זמן אחד ואין לו צורה אחת, אבל יש לו שפה אחת ודברים אחדים. כל העבריות הופכות בראשי ישות אחת. ההבדלים שמלווים אותי לאורך שנים מקבלים אופי שונה. הם פחות זה לעומת זה. הם יותר זה עם זה, מרכיבים יחד אחד גדול, רב־גוונים.